3.4. Перспективи політики нерозповсюдження ядерної зброї

Аналізуючи історію нерозповсюдження ядерної зброї можна констатувати, що глобальний режим ядерного нерозповсюдження з моменту вступу в силу Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) у 1970 р. виявився досить стійким. Незважаючи на прогнози про «каскад розповсюдження», на даний час існує тільки дев’ять держав з ядерною зброєю, і це число залишається незмінним протягом останніх років. Режим ДНЯЗ є майже універсальним – 190 держав охоплені цим договором і тільки п’ять залишаються поза ним (Індія, Ізраїль, Північна Корея, Пакистан, Південний Судан).

Деякі країни добровільно, з власної ініціативи відмовилися від програм створення ядерної зброї (Аргентина, Бразилія, Єгипет); кілька інших були змушені зробити це внаслідок дипломатичного або військового тиску (Ірак,

Лівія, Південна Корея, Сирія); три колишні радянські республіки успадкували ядерну зброю, але були її позбавлені (Білорусь, Казахстан, Україна); і лише одна країна створила невеликий власний арсенал ядерної зброї, перш ніж в односторонньому порядку його ліквідувати (Південна Африка). З урахуванням заблокованого на 10-15 років шляху Ірану до ядерної зброї згідно зі Спільним комплексним планом дій (JCPOA), у разі його виконання (а достатніх гарантій цього через перебіг подій на Близькому Сході немає), прийнято вважати, що жодна без'ядерна країна сьогодні не прагне її набути. І, незважаючи на випадки контрабанди ядерних матеріалів і збереження зацікавленості терористичних груп у надбанні ядерної зброї, навряд чи в них є достатньо розщеплюваних ядерних матеріалів для створення бомби» [481].

Разом з тим застосування існуючих глобальних режимів нерозповсюдження, як і політика в цій сфері окремих держав, хоча й дали деякі результати, однак багатосторонні інституції так і не змогли завадити таким державам як Індія, Пакистан і Північна Корея створити власну ядерну зброю. Видається очевидним, що ці інституції виявилися малопридатними для того, щоб контролювати ядерну програму Ірану та попереджувати потенційні загрози з боку недержавних терористичних груп. Існуюча система мала б бути оновлена і посилена для ефективного попередження розповсюдження, не кажучи вже, щоб прокласти шлях до миру й безпеки у без'ядерному світі.

Міжнародно-правові акти, присвячені боротьбі з розповсюдженням ядерної зброї, не в змозі надати відповідь на актуальні виклики сьогодення. Більше того, останні за часом «історії успіху» режимів нерозповсюдження, такі як відмова Лівії від своєї ядерної програми у 2003 р. і приєднання всіх колишніх радянських республік, за винятком Росії, до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як неядерних держав, були результатом прямого тиску ядерних країн, насамперед Сполучених Штатів, а не дії глобальних міжнародних інститутів. У спробах вирішувати

сьогоднішні проблеми нерозповсюдження ядерної зброї міжнародні організації працюють разом зі спеціальними (ad hoc) структурами зацікавлених сторін, такими як шестисторонні переговори з Північної Кореї, ЄЗ/ЄС + 3 група по Ірану.

Суттєвою новацією стало проведення кожні два роки глобальних самітів на вищому рівні з питань ядерної безпеки. Але на таких форумах щоразу констатується відсутність не лише належних ефективних засобів контролю, а й, передусім, політичної волі, щоб зупинити поширення ядерних технологій. Такі держави, як Іран і Північна Корея, продовжують здійснення військових ядерних програм. Нікого вже не дивує зростання скептицизму фахівців щодо стійкості режимів нерозповсюдження.

На початку XXI ст. загострюється дискусія між прихильниками доктрини «універсального стримування» та апологетами концепції абсолютного нерозповсюдження. Зокрема, теоретичний диспут між школою політичного реалізму та її опонентами навколо питання розповсюдження ядерної зброї як засобу ствердження міжнародної безпеки відображений у статті С. Кімбала (на думку реалістів, «багатополюсний» світ з багатьма країнами – власницями ядерної зброї може бути більш стабільним і краще «збалансованим») [482].

Директором ОЦПН Г. Сокольскі запропонована схема теоретичного дискурсу навколо проблеми розповсюдження/нерозповсюдження ядерної зброї з трьох основних напрямів (елементів), при цьому він зазначає, що, звичайно, всередині «шкіл» є суттєві нюанси: «Кожна з них – офіційна, войовнича та академічна, є на диво оптимістичними та страждають неповнотою» [140, p. 4-29].

Офіційна позиція США, яку поділяють більшість прихильників контролю над озброєннями, полягає в тому, що будь-яка держава, яка володіє ядерною зброєю, зобов’язана й надалі скорочувати свій арсенал у рамках Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, адже наддержави свого часу давали таку обіцянку, що й було зафіксовано у ДНЯЗ. Особливо апологети

офіційної доктрини нерозповсюдження наголошують на обов'язку неядерних держав допускати міжнародні інтрузивні ядерні інспекції та утримуватися від набуття ядерної зброї.

Більшість тих, хто дотримуються цього погляду, також вважають, що ядерна зброя потрібна тільки для стримування використання її іншими державами. Своєю чергою, для стримування достатньо порівняно невеликої кількості ядерних зарядів, тому можна піти на подальші значні скорочення ядерних арсеналів без жодної або за мінімальної шкоди національній безпеці. Такі скорочення і підсилення заходів ядерної безпеки також бажані та необхідні, оскільки ядерна зброя і пов'язані з нею виробничі потужності вразливі для несанкціонованого або випадкового використання, захоплення терористами, актів саботажу та інших інцидентів.

Прихильники офіційної позиції також вважають, що країни, які володіють передовими технологіями «мирного» атому, зобов'язані ділитися ними з без'ядерними державами, як це передбачено ДНЯЗ. Отже, йдеться про повну підтримку трьох базових неподільних засад Договору з нерозповсюдження ядерної зброї – скорочення ядерних арсеналів, нерозповсюдження ядерної зброї та міжнародне співробітництво у використанні «мирного» атому [483, p. 4-6].

Прихильники войовничої позиції, про симпатії до якої неодноразово заявляв Д. Трамп [484], категорично незгодні з офіційною позицією Вашингтону, якої Сполучені Штати дотримувалися з часів прийняття ДНЯЗ, та вимагають кардинальних змін. По-перше, вони вважають, що подальші скорочення ядерних арсеналів США та РФ тільки заохотять інші держави, насамперед, КНР, «наздогнати» їх та досягти стратегічного паритету. Такі кроки могли б налякати союзників США та посіяти сумніви щодо «ядерної парасолі» НАТО серед без'ядерних країн – членів Альянсу. По-друге, у цій ситуації такі держави, як Туреччина, Саудівська Аравія, Південна Корея і Японія можуть піти шляхом створення власних ядерних сил.

Отже, на їх думку, найкращий шлях запобігти такому сценарію розповсюдження ядерної зброї – це утримувати відрив двох ядерних лідерів від інших. Більш того, потреби американського лідерства вимагають радикальної модернізації ядерної зброї. У кінцевому рахунку США мають досягти переваги й над Росією, зважаючи на поглиблення кризового стану цієї країни та проблемний характер стану її ядерного арсеналу, передусім, носіїв ядерної зброї. Цілком природно, що в групі «Америка понад усе» чутно голоси неоізоляціоністів – принципових противників Договору з нерозповсюдження ядерної зброї, які пропонують сприяти створенню союзниками Сполучених Штатів – Японією та Південною Кореєю – власних ядерних арсеналів та позбавитися у такий спосіб «тягаря» відповідальності за безпеку в Південно-Східній Азії.

До третьої групи, «скептиків щодо поглядів вищеназваних двох груп», яких «об'єднує невизнання взаємозв'язку між ядерним роззброєнням, нерозповсюдженням та міжнародною безпекою», Г. Сокольскі відносить «академіків», тобто дослідників. Вони «поділені на два табори – тих, хто вважає, що ядерне стримування спрацьовує, та тих, хто це заперечує». З таким поділом можна було б погодитися, якби автор класифікації не помістив усіх їх до одного кошика – школи «неореалістів», і до того ж спробував позбутися відповідальності за подібну некоректність – мовляв, «вони самі так себе самоідентифікують» [140, p. 4-29].

Глибокий песимізм щодо майбутнього політики нерозповсюдження ядерної зброї властивий реалістам-геополітикам з Центру міжнародних та перспективних досліджень (ЦМСД, м. Вашингтон, США, одним з керівників та ідеологів якого був З. Бжезінський), авторам доповіді «Світ поширеного розповсюдження» що вийшла у 2016 р. [485]. Щоправда, автори доповіді виявляють обережність, коли пишуть у преамбулі, що це «не передбачення, а, скоріше, розумовий експеримент, чия мета розглянути, як такий світ може виникнути до 2030 р., яким він буде та в який спосіб він може вплинути на світовий порядок у цілому та сучасні концепції стримування та розширеного

стримування» (готовності стримувати напад на союзників, друзів і партнерів рівно як на самого себе). При цьому, підкреслюють американські дослідники, «виникнення такого світу не вимагатиме суттєвих глобальних змін», тобто перебуває, на їхню думку, у річищі міжнародних тенденцій, що вже чітко проявилися [485].

У доповіді виокремлено наступні фактори становлення світу «поширеного розповсюдження ядерної зброї»:

- домінування у військовій сфері конвенційних озброєнь США, що послужить мотивацією вступу до «ядерного клубу» нових держав з метою створити потенціал ядерного стримування Сполучених Штатів;

- ерозія розширеного стримування США, що призведе до втрати довіри до американської «ядерної парасолі» та зростання регіональних загроз з боку таких країн як Північна Корея та Іран;

- загрози з боку ядерних країн-противників, які представляють екзистенційну загрозу;

- зростання доступу до ядерних технологій та знань;

- випадковий ядерний вибух або несанкціонований запуск носія ядерної зброї.

Згідно з доповіддю, композиція «розширеного ядерного світу» виглядатиме наступним чином:

- провідні ядерні держави: Китай, Росія, США;

- середні ядерні держави: Велика Британія, Ізраїль, Індія, Іран, Пакистан, Південна Корея, Північна Корея, Франція;

- слабкі ядерні держави: Польща, Саудівська Аравія, Туреччина.

До цього переліку автори з ЦМСД додають «недержавних акторів, які можуть вносити безлад у міжнародну систему, але нездатні визначати її побудову».

З методологією авторів гіпотези «розширеного ядерного світу» важко погодитися. По-перше, наочна з часів війни у Затоці 1991 р. перевага США в конвенційних озброєннях за більше ніж 25 років, що минули, так і не

призвела до розширення кількості членів «ядерного клубу». Можна тільки «передчувати», що це неодмінно в близькій перспективі призведе до таких наслідків.

Наприклад, дослідник з Інституту Катона Д. Бандоу влітку 2016 р. писав на сторінках «Foreign Affairs»: «Існують чіткі сигнали, що ані Південна Корея, ані Японія не мають серйозних намірів набути ядерну зброю», хоча сам він цілком схвально ставиться до такого можливого розвитку подій – мовляв, це полегшить американський тягар союзницьких зобов'язань з підтримання стабільності в Південно-Східній Азії [486].

По-друге, загроза ерозії розширеного стримування за президента Д. Трампа дійсно загострилася, але навряд чи йому вдасться «поховати» НАТО, про смертельну хворобу якої постійно повідомляють реалісти, або американсько-японський військовий союз. До того ж не варто переоцінювати дієвість американського розширеного стримування в минулому – це добре знають у Грузії та Україні.

По-третє, доступність ядерних технологій виникла не сьогодні і не вчора, а масованого поширення ядерної зброї так і не відбулося.

По-четверте, групи ядерних держав аналітиками з ЦМПД сформовано абсолютно випадково. Наприклад, якщо Сполучені Штати Америки сприятимуть отриманню Туреччиною або Саудівською Аравією ядерної зброї, то невже в них є шанси потрапити тільки до категорії слабких членів «ядерного клубу»? Постає й питання, чому в списку немає України – адже загроза її існуванню є серйозною та, на жаль, довготривалою. Якщо дійсно відбудеться «поширене ядерне розповсюдження», навряд чи наша країна опиниться поза ним. Але реалізація подібного сценарію вимагатиме тектонічних зсувів у міжнародній системі, а не простого лінійного продовження сучасних тенденцій.

Безумовно, критики концепції масового поширення ядерної зброї цілком слушно вказують, що спроби її реалізувати на практиці можуть призвести до непоправних наслідків, оскільки всі розрахунки

«універсального стримування» ґрунтуються на очікуванні раціональної поведінки від учасників міжнародної системи. «Рівновага жаху» не гарантує від ядерної війни внаслідок ірраціональної поведінки або випадковості, прорахунків та помилок державних діячів, причому небезпека зростає в геометричній прогресії разом зі збільшенням кількості членів ядерного клубу.

Окрім того слід відверто визнати, що на відміну від стримуючого впливу радянсько-американського ядерного паритету, незначні ядерні сили малих (середніх) держав лише дестабілізуватимуть міжнародне становище. Вони не матимуть гарантованої можливості нанесення удару у відповідь, а їх невеликі ядерні арсенали (з великою долею вірогідності) заохочуватимуть противника на превентивні удари на випередження, нагадуючи дотепне визначення О. Бісмарком превентивної війни як «самогубства через страх смерті».

Зрештою, неможливо точно підрахувати і рівень «неприйнятних втрат». Особливості політичної системи, історичних традицій, національного менталітету, соціально-психологічного типу населення країни-агресора можуть зробити цілком прийнятними такі втрати, які видаються іноземним дослідникам зі «старих» демократичних країн просто немислимими. Імперська велич завжди оплачувалася дуже дорогою ціною в усіх розумінням цього слова.

Проте, з іншого боку, для політичних діячів і населення малих (середніх) країн можливість захистити свою свободу і національний суверенітет за допомогою найбільш руйнівної і жахливої зброї нівелює всі ці абстрактні міркування і побоювання за долю світової безпеки, тож у разі критичної загрози їх державам та життєво важливим інтересам вони без сумнівів віддадуть перевагу створенню ядерної зброї задля стримування своїх противників.

Аналіз подій міжнародної політики дозволяє прогнозувати неминучість створення мультиядерного світу. Зупинити поширення ядерної зброї так само

неможливо, як спроби скасувати технічний прогрес. Ми можемо спостерігати своєрідну ланцюгову реакцію, коли ядерний статус США обумовлює ядерний статус КНР, ядерний статус Китаю – ядерний статус Індії, ядерний статус Індії – ядерний статус Пакистану, проте не варто і перебільшувати швидкість процесу розповсюдження.

Ядерна зброя – дуже технологічно складний і фінансово витратний військово-політичний інструмент, тож наважитись на її створення може лише та країна, що, з одного боку, – має необхідні матеріальні та інтелектуальні ресурси, а з іншого – бачить перед собою очевидну і смертельну загрозу самому її існуванню як незалежного суб'єкта світової політики.

Можна констатувати, що ембарго на продаж ядерних технологій та економічні санкції як запобіжники розповсюдження ядерної зброї продемонстрували свою неефективність. Якщо в середині XX ст. лише кілька великих держав могли розробити і утримувати ядерні арсенали, то в останній його чверті ядерна зброя вийшла за межі постійних членів Ради Безпеки ООН, а вже на початку XXI ст. кілька десятків країн мають технологічні та фінансові можливості для її створення. Відповідно, так само як свого часу порох, ядерна зброя неминуче змінить способи ведення війн майбутнього та боротьби за владу на міжнародній арені.

Переважна більшість сучасних дослідників ядерної проблематики добре усвідомлює теоретичну неминучість ядерного поширення, проте інтереси тих наукових установ і держав, які вони представляють, вимагають нещадної боротьби з цим явищем, внаслідок чого їх критика нагадує вічну боротьбу церкви з гріховністю людини. Намагаючись переконати себе та інших, вони наголошують, що хоча поява кожної нової ядерної держави принципово нічого не змінює, але поширення фаталістичного погляду на неможливість стримати цей процес підриває віру в успіх цієї боротьби, коли ідея безперспективності режиму нерозповсюдження ядерної зброї і міжнародного контролю стане самогенеруючим пророцтвом, якщо йому активно не протидіяти.